

تحلیلی بر خوانش مخاطبان از فضای شهری (مطالعه موردی: ساکنان قدیمی محله تجریش)

دکتر هما هدایت*، دکتر فرح حبیب**

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۱۰/۰۴ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۲/۱۱/۲۶

چکیده

فضای شهری را می‌توان متنی حامل معانی تصور کرد که خوانندگان، کاربران آن هستند. از میان نظرات مطرح در برخورد با مقوله معنا در متن، علم هرمنوتیک و خصوصاً رویکرد مخاطب محور در این مقاله مورد استفاده قرار گرفته است. هدف از این مقاله خوانشی بر میدان تجریش از دیدگاه یک گروه از مخاطبان آن (ساکنان قدیمی محله تجریش) است. در پی این خوانش معیارهایی برای ایجاد فضای شهری مطلوب متکی بر شناخت مخاطبان به دست می‌آید. روش تحقیق این پژوهش، روش کیفی با استفاده از «تئوری زمینه‌ای» است. در این روش با استفاده از اطلاعات به دست آمده از مصاحبه عمیق و رمزگشایی آن‌ها، به تحلیل این اطلاعات می‌پردازد که در نتیجه به دو شریان اصلی هویتی و زندگی دست می‌یابیم و در جمع‌بندی با روش تئوری تعادل نکات مثبت و منفی شناسایی و با دسته‌بندی آن‌ها به معرفی دقیق مشکلات و ارائه راهکارهای پیشنهادی می‌رسد.

واژه‌های کلیدی

رویکرد مخاطب محور، فضای شهری، تئوری زمینه‌ای، تئوری تعادل.

* دانش‌آموخته دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Email: homa_hedayat@yahoo.com

** استاد، گروه شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (مسئول مکاتبات).

Email: f.habib@srbiau.ac.ir

مقدمه

فضای شهری مهم‌ترین مکان برای نمایش دادن و اهمیت بخشیدن به رویدادها و واقعه‌های اجتماعی است (کالن، ۱۳۷۷، ۲۰). کریر در تعریف فضای شهری، تمامی ارزش‌های ادراکی فضای شهری را در خود شیء^۱ که همان کالبد موجود در بیرون ساختمان‌هاست محدود می‌کند؛ اما او خو نیز اضافه می‌کند: هر بررسی زیبایی‌شناختی احتمال دارد بر اساس سلیقه شخصی باشد». پس بدین ترتیب عادات حسی متفاوت افراد در زمان و مکان‌های متفاوت باعث می‌شود حقایق زیبایی در فضای شهری به ارزش‌های گوناگون درک شوند. بر این مبنا، شناخت مخاطبین از فضاهای شهری به درک ایشان وابسته است و این نگاهی ذهنی^۲ به ارزش‌های فضایی در شهر است. زوکر بر این عقیده است که هر فضای خالی بین ساختمان‌ها فضای شهری نیست، بلکه درک مخاطبین با اندوخته‌های ذهنی‌اش از کالبد شهری که در ارتباطات ویژه بصری و حرکتی او ایجاد شده است، فضای شهری است. (کریر، ۱۳۷۵، ۱۵).

درآمدی بر رویکرد مخاطب محور

به‌طور کلی دو رویکرد کلی کارشناس محور و مخاطب محور اساس طراحی و برنامه‌ریزی در یک محیط شهری می‌باشند. در دیدگاه کارشناس محور، نظرهای متخصصین اساس تمامی بررسی‌ها و تصمیم‌های مربوطه قرار می‌گیرد که این دیدگاه از ابعاد مختلفی مور نقد قرار گرفته است و معمولاً سه دلیل عمده جهت ناکارآمدی این روش مورد اشاره قرار می‌گیرد: ۱- هیچ‌کدام از این مطالعات منجر به شناسایی لیست جامعی از عوامل تأثیرگذار در محیط نشده است ۲- عدم اتفاق نظر متخصصان در تعداد و ماهیت ابعاد اساسی تأثیرگذار و گروه‌بندی این ابعاد با یکدیگر، به‌طوری که حتی یک کارشناس در زمان‌های متفاوت نظرهای مختلفی را عنوان کرده است. ۳- در حالت کلی کارشناسان و مردم غیرمتخصص بر روی عوامل تعیین‌کننده تأثیرگذار بر محیط توافق لازم را ندارند و این عامل به‌عنوان مهم‌ترین عامل مطرح‌شده است (Carp & Zawadski, 1976; Van poll & Hendrichx, 1993; Van poll, 1997).

در دیدگاه مخاطب محور سطوح متفاوت ادراک محیطی مخاطبین معیار سنجش قرار دارد و به‌عبارت‌دیگر در این رویکرد معیارها بر پایه درک مخاطبین عام از چگونگی فهمشان و انتظارشان از حوزه تعامل اجتماعی متقابل مبتنی است (Van poll, 1997, 14). از طرفی میزان تفاوت بین ادراک‌های ساکنان و کارشناسان از محیط مهم تلقی می‌گردد، زیرا ممکن است بر این که چه چیزی اندازه‌گیری شود بر روی نتایج اثر گذارد (Eyles, 1990, 13). در این مقاله رویکرد مخاطب محور به‌عنوان رویکرد انتخابی در زمینه سنجش محیط محدوده

توجه به تفاوت بین ادراک‌های ساکنان و کارشناسان از فضاهای شهری، در این موضوع که چه عواملی در طراحی محیط شهری اهمیت دارد می‌تواند مهم و تأثیرگذار باشد. از سوی دیگر در نظرات کارشناسان خطاهایی وجود دارد که منجر به ناکارآمدی طرح‌های اجرا شده در جذب شهروندان برای استفاده از فضای شهری شده است؛ بنابراین توجه به دیدگاه شهروندان می‌تواند برای حل این مسئله مفید واقع شود. در این راستا کشف چگونگی درک فضای شهری از دیدگاه شهروندان، موضوعی ضروری در طراحی فضاهای شهری به نظر می‌رسد. این مقاله بر مبنای تئوری گادامر و متکی بر افق‌های خوانش متن توسط مخاطب است که سعی دارد کالبد شهری را به‌مثابه متن از منظر ساکنان به‌عنوان مخاطب آن بررسی کند. اهداف پژوهش شامل تبیین خوانش ساکنان قدیمی میدان تجریش به‌عنوان مخاطبان، از آن محله است و نیز تعیین معیارهایی در جهت شناسایی نقاط قوت و ضعف محله است.

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است که به شیوه مصاحبه عمیق و تحلیل کیفی از ۲۰ نفر از ساکنان قدیمی محله تجریش که حداقل ۲۰ سال در آن محله زندگی کرده‌اند، انجام شده است. در تجزیه و تحلیل داده‌ها روش تئوری زمینه‌ای و شانون و در طبقه‌بندی نقاط قوت و ضعف از تئوری تعادل استفاده شده است. این مقاله شامل سه بخش کلی است: بخش اول به معرفی مبانی نظری و تعاریف می‌پردازد، بخش دوم معرفی نمونه موردی و تحقیق میدانی است و در بخش سوم تجزیه و تحلیل داده‌ها، جمع‌بندی و راهکارها ارائه شده است.

مبانی نظری پژوهش

فضای شهری

در تعریف فضای شهری لازم است حوزه این تعریف مشخص باشد. به‌عنوان مثال تعریفی که جامعه شناسان از فضای شهری دارند متفاوت از تعریفی است که معماران و شهرسازان از این موضوع دارند. فضای شهری به باور اندیشمندان معماری و شهرسازی، فراتر از فضای کالبدی و مؤلفه‌های هندسی آن است. فضای شهری در یک تعریف عام، شامل فضای زندگی شهروندانی است که آگاهانه یا ناآگاهانه برای رسیدن به مقاصد مختلف طی می‌شود (سلطانی، ۱۳۸۹). فضای شهری، فضای خالی بین ساختمان‌ها نیست، بلکه مفهومی است دربرگیرنده محیط کالبدی، فعالیت‌ها، رویدادها و روابط میان آن‌ها (سلطانی، ۱۳۸۹). فضای شهری فضایی است که در آن تعاملات اجتماعی شهروندان شکل می‌گیرد و فرهنگ جامعه در بستر آن ارتقا می‌یابد، در کشور ما روزه‌روز در حال افول است (سعیدی رضوانی، ۱۳۸۹). از نظر کالن،

دانست؛ بلکه متن تجلی و تبلور گفتگوی هر مفسر با متن است. به همین خاطر است که در نگاه گادامر و طرفداران او تمایزی میان فهم‌ها و قرائت‌های مختلف نیست و به‌طور کلی، چیزی به نام فهم درست و نادرست و معتبر و نامعتبر وجود ندارد. دیدگاه هرمنوتیکی گادامر و دیدگاه‌های نظیر آن را رویکردهای «مفسر محور» نامیده‌اند و در مقابل، آن نظریاتی را که بر کشف مقصود مؤلف التزام دارند، رویکردهای «مؤلف محور» قلمداد کرده‌اند (احمدی، ۱۳۸۹، ۶۸). در تطبیق باهدف مقاله که خوانشی بر یک فضای شهری (میدان تجریش) از دیدگاه یک گروه از مخاطبان آن (ساکنان قدیمی محله تجریش) برای تشخیص مشکلات فضای شهری در جهت ارتقا کیفیت آن است سعی شده از رویکرد فوق به‌صورت کاربردی و عملی استفاده شود.

روش پژوهش

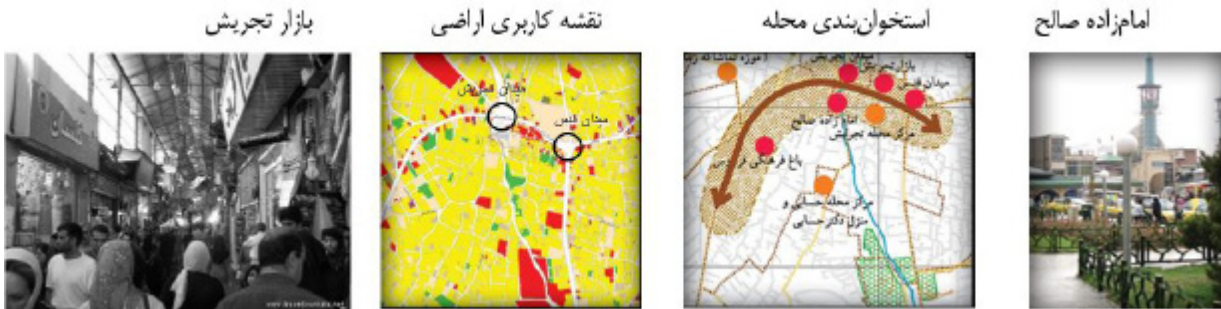
روش مورد استفاده در این تحقیق روش تحقیق کیفی است، به این معنا که پژوهشگر، پدیده‌ها را در شرایط طبیعی خود مطالعه می‌کند و فهم یا تفسیر پدیده‌ها از نظر معانی مورد نظر را بررسی می‌کند. این روش برای آگاهی از چگونگی فهم مردم از محیط، در شرایط واقعی زندگی روزمره، مناسب است و با بهره‌گیری از تدابیر گوناگونی قابل انجام است. در این روش تحلیل مصاحبه‌های عمیق باهدف شناخت مسائل اصلی، تدوین شیوه دقیق کدگذاری و درنهایت تدوین آن در قالبی منسجم صورت می‌گیرد. یکی از رویکردهای کیفی، نظریه زمینه‌ای^۲ است که در آن گردآوری داده‌ها، تحلیل و نظریه در رابطه نزدیکی با یکدیگر قرار می‌گیرند. محقق کار خود را با زمینه‌ای مطالعاتی آغاز می‌نماید و اجازه می‌دهد نظریه از میان داده‌ها به تکوین برسد. ویژگی مهم نظریه زمینه‌ای این است که به پژوهشگر در حوزه‌های موضوعی گوناگون امکان می‌دهد تا به‌جای اتکا به تئوری‌هایی موجود و از پیش تعریف‌شده خود به تدوین تئوری اقدام کند. این تئوری به شکلی نظام‌مند و بر اساس داده‌های واقعی تدوین می‌شود. به‌طوری که در آینده تئوری ساخته‌شده می‌تواند در خدمت موضوع مورد تحقیق درآید و سایر پژوهشگران را در تدوین فرضیه‌ها در زمینه مورد بررسی یاری کند. استفاده از فرآیندی متمرکز، قابل تکمیل و تعاملی است که به‌طور هم‌زمان گردآوری داده‌ها، کدگذاری (باز، محوری و انتخابی) و نگاشت یا بنای نظریه را شامل می‌شود (منصوریان، ۱۳۸۶، ۶).

بررسی نمونه موردی (میدان تجریش تهران)

دلیل برگزیدن میدان تجریش به‌عنوان میدان شهری مورد مطالعه در این پژوهش را می‌توان ارزشمندی میدان تجریش به لحاظ برخورداری از پتانسیل‌های متنوع تفریحی-گردشگری، تاریخی، مذهبی و

مورد مطالعه در نظر گرفته‌شده است. این رویکرد به دنبال فهم مفاهیم بدون ارجاع به سیستم‌های از قبل متصور شده است و بر ادراک‌های کاربران محیط از کیفیت محیط‌شان و فرآیندهای تجربی در جهت جمع‌آوری موارد یا دسته‌بندی آن‌ها به سمت ابعاد کلی‌تر و معیارها، متمرکز می‌شود (Carp & Zawadski, 1976). در رویکرد مخاطب محور علم هرمنوتیک از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. هرمنوتیک به معنای تفسیر، برداشت و تأویل ترجمه‌شده است که تأویل، ترجمه دقیق‌تری است و به معنای نهفته در پس هر چیز نظر دارد. واژه تأویل به معنای کوشش در کشف معناهای پنهان متن (نوشتاری و گفتاری)، یا کنش، رویداد و نیز کوشش در جهت ساختن معناها تاز به برای آن‌ها به کار می‌رود. وظیفه تأویل را می‌توان کوششی برای تبیین مبانی موجود در پیش فهم متن دید (احمدی، ۱۳۸۹، ۶۵). علم هرمنوتیک را می‌توان به فهمیدن آثار انسان تعریف کرد و دامنه آن را به فهم هستی و طبیعت و تمام پدیده‌ها از جمله خود انسان و ماهیت فهم انسانی نیز توسعه داد. با چنین برداشتی، علم هرمنوتیک بنیاد تمامی علوم انسانی قرار می‌گیرد، یعنی تمامی دانش‌های مضبوطی که با تأویل آثار انسان سروکار دارند (پالمر، ۱۳۷۷، ۲۰).

تأویل در هرمنوتیک کهن استوار بر این باور است که متن به‌هرروی معنایی دارد، خواه ما آن را بشناسیم، خواه نشناسیم و این باوری است «کلام محوری» که به هر دلیل معنا را موجود و حاضر می‌داند، جدا از این‌که ما به این حضور آگاه باشیم یا نه. شاخه‌ای از هرمنوتیک مدرن این بینش کلام محوری را نمی‌پذیرد و شاخه‌ای دیگر معنای اصیل را می‌پذیرد و آن را به «نیت مؤلف» مرتبط می‌داند. این علم در نگاه گادامر اساساً تبیین‌کننده جریان شکل‌گیری و حصول فهم است و همچنان که معلوم خواهد شد، وی به صحت و سقم و اعتبار و عدم اعتبار فهم بی‌التفات است و برخلاف دیدگاه شلایرماخر - و تا حدی برخلاف دیلتای - در قید کشف نیت و هدف مؤلف نیست. به عقیده او کار اصلی هرمنوتیک یا عمل تفسیر عبارت است از: «ترکیب افق‌ها» یعنی ترکیب و پیوند «افق فهم مفسر» و «افق متن». توضیح این مطلب به شرحی که در پی خواهد آمد، آشکارتر خواهد شد. گادامر به‌تبع هیدگر معتقد است اولاً؛ هر مخاطبی با انبوهی از پیش‌فرض‌ها، معلومات و پرسش‌ها به سراغ متن می‌رود که این پیش‌فرض‌ها «افق» ذهنی مخاطب را درست می‌کنند، یا به تعبیری منظر و زاویه نگرش او را تشکیل می‌دهند. ثانیاً؛ این افق یا زاویه نگاه، همواره از سنت و فرهنگ و زمانه مخاطب تأثیر و رنگ می‌گیرد. عمل تفسیر یعنی ترکیب افق مفسر با افق متن، یا به عبارتی، افق فرهنگی زمان گذشته به افق فرهنگی زمان حال. به نظر گادامر، تفسیر مقید به نیت و هدف مؤلف نیست و اساساً نباید متن را تجلی و تبلور ذهنیت مؤلف

جدول ۶. نتایج آنالیز داده‌های پرسش‌نامه

تجزیه و تحلیل داده‌ها

بعد از گردآوری مصاحبه‌های انجام‌شده به‌دقت پیاده شده و به تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش شانون (Shannon, 1984) پرداخته شد. روش شانون بر اساس مراحل سه‌گانه صورت گرفته است (آذر، ۱۳۸۰). در مرحله اول با استفاده از روش رمزگشایی و شناسایی کدهای اصلی فراوانی‌های شمارش‌شده مربوط به هر کد در جدول توزیع فراوانی وارد گردید و فراوانی کل آن شاخص‌ها به‌همچنان شده است. بعد از شناسایی کدهای اصلی به روش رمزگشایی باز ۴ کدهای مرتبط با استفاده از روش رمزگشایی محوری^۵ در یک محور قرار گرفتند، سپس به روش رمزگشایی انتخابی^۶ دو محور اصلی برای آن‌ها انتخاب گردید که عبارت‌اند از: «شریان زندگی» و «شریان هویتی». شریان زندگی شامل ۴ محور اصلی بستر اقتصادی، بستر اجتماعی، بستر عملکردی-ترافیکی، بستر قانونی است و شریان هویتی شامل بستر تاریخی، بستر طبیعی، بستر مذهبی، بستر فرهنگی است. جدول ۱ و ۲ نتیجه رمزگشایی مصاحبه‌ها را نشان می‌دهد. در مرحله دوم با به دست آوردن بار اطلاعاتی برای هر یک از کدهای به‌دست‌آمده با توجه به روش شانون بر اساس رابطه ۱ اقدام گردیده است که نتایج آن در جدول ۳ قرار دارد و در مرحله آخر بر اساس فرمول زیر ضریب اهمیت هر شاخص به دست آمد که نتایج آن را می‌توان در جدول ۴ مشاهده کرد.

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m p_{ij} \ln(p_{ij}) \quad (j=1,2,\dots,n) \quad W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

رابطه ۱: ضریب اهمیت در رابطه شانون

شاخص‌ها: (E_j)

و مقدار ضریب اهمیت (W_j)

اقتصادی و غیره دانست که همگی در انتخاب این میدان به‌عنوان فضای شهری واجد ارزش که تأویل آن می‌تواند در حفظ و نگهداری و بهبود پتانسیل‌های فضا مؤثر باشد، نقش داشت. در طول سالیان اخیر میدان‌ها و نیز مراکز تفریحی و تجاری دیگری نیز در حول و حوش این میدان ایجاد شده‌اند اما بار قدمت و نوستالژی این منطقه، باعث تمایز آن از دیگر مناطق شده و مردم همچنان وابستگی خود را از لحاظ عاطفی، تجاری، مذهبی و غیره به این نقطه حفظ کرده‌اند. شکل ۱ نقشه‌ها و نمایی از این میدان را نشان می‌دهد.

گردآوری داده‌های میدانی

جامعه مورد مطالعه ساکنین قدیمی محله تجریش است که از یک‌طرف به دلیل سکونت طولانی در این محل شناخت خوبی از آن دارند و از طرف دیگر به‌عنوان معتمد نقش تعیین‌کننده‌ای در تصمیم‌گیری‌ها دارند. بر اساس دیدگاه کلاین در مطالعات پیمایشی برای هر آیتم مورد مطالعه ۵/۲ الی ۵ نفر در نظر گرفته می‌شود (میزان ایده‌آل برای هر آیتم ده نفر است) در پژوهش حاضر به دلیل نوع جمع‌آوری اطلاعات که از نوع مصاحبه است پژوهشگر حداقل آن را در نظر گرفته است (Klein, 2004). که این حجم نمونه به تأیید ۵ نفر از متخصصین شهرسازی رسیده است؛ بنابراین چون ۸ آیتم مورد توجه است لذا ۲۰ نفر در نظر گرفته شده است و به دلیل محدودیت‌های اطلاعاتی که از مصاحبه‌کنندگان به روش شبکه‌ای دست آمده است محدودیت حجم نمونه داریم. برای طرح سؤالات، تکنیک‌هایی استفاده شده که باعث می‌شود ذهن شناخت دقیق‌تری در تشخیص وجوه ذاتی و عرضی (اعراض یا صفات) پدیده مورد مطالعه یعنی میدان تجریش پیدا کند. در طرح سؤالات به ۶ عامل مورد توجه در تحقیق زمینه‌ای که عبارت‌اند از زمینه، پدیده، عوامل علی، عمل و عکس‌العمل، عوامل مداخله‌گر، نتیجه پرداخته شده است.

جدول ۱. شریان زندگی

بستر اقتصادی	بستر اجتماعی	بستر عملکردی - ترافیکی	بستر قانونی
وجود بازار ادواری و محل ارائه محصولات کشاورزی و معامله پایاپای	کمبود خدمات گردشگری و هواخوری به دلیل جمعیت زیاد	میدان تجریش به عنوان گره تقسیم کننده و نقش مبدأ و مقصد بودن آن (هم‌جواری پایانه اتوبوس) و افزایش بار جمعیتی	اقدام به حفظ اراضی و بناهای تاریخی با خرید آن توسط میراث فرهنگی
رشد خطی و شبکه‌ای به دلیل محدودیت جغرافیایی بازار	رشد جمعیتی و افزایش تقاضا به دلیل پتانسیل طبیعی رشد	تأثیر خیابان ولیعصر (پهلوی سابق) در مبدأ و مقصد بودن تجریش و اتصال به جنوب شهر (راه آهن)	محدودیت مالکیت بازار
نقش فرا منطقه‌ای بازار ادواری و بازار دائم	به وجود آمدن ازدحام و نامنی در بازار قدیم به دلیل نامناسب بودن عرض آن نسبت به جمعیت رو به رشد فعل	افزایش سفر و ترافیک بالا	سرقفلی بالای بازار
متناسب نبودن عرضه و تقاضا و کمبود مکان عرضه و افزایش دست‌فروشی‌ها و افزایش واحدهای تجاری خرد		وجود حمل و نقل عمومی اتوبوس، مینی‌بوس و تاکسی	افزایش مالکیت خصوصی
اجاره دادن باغ به مردم منبع درآمدی برای شمیرانی‌ها		آلودگی هوا به دلیل هم‌جواری میدان با پایانه اتوبوس	

جدول ۲. شریان هویتی

بستر تاریخی	بستر طبیعی	بستر مذهبی	بستر فرهنگی
نام قدیمی و نسبه: تیگرشت (تندوتیز)، تجرشت کاخ زمستانی، ویلا بیلاقی، باغ، طجرشت، تجریش، قلعه شمیران (بالای دامنه)، شمیران، سمران (سردستان، محل سرد)، گو گل (محل چرای گوسفند)	وجود رودخانه شمیران (دربند) متشکل از سه رودخانه دربند، گلاب دره، مقصود بیگ) در میدان تجریش یکی می‌شود (آشکار بودن مسیر رودخانه) و تا شرق تهران (ورامین) ادامه دارد.	وجود امامزاده صالح (پنجمین بقعه در ایران) و مسجدها (مسجد اعظم، جامع، خان، همت، فاطمیه، گیاهی) و تکیه‌ها	وجود سه محله بالا (باغ فردوس، الهیه) پایین (قیطریه، فرمانیه) و حومه (قلعه‌نو)
وجود امامزاده صالح که دارای چنار کهنسال ۱۰۰۰ ساله، محل تجمع اقشار مختلف	محل وزش باد، هوای خنک و وجود درختان قطور (درخت تبریزی) و چمن‌زار و وجود فضای باز طبیعی	اعتقاد زیاد به روزی رسانی امامزاده صالح	وجود کوهنوردان، گردشگران، مسافران و وجود فضای تفریحی و رستوران
قدیمی‌تر بودن دهکده تجریش از تهران	با وجود مناظر زیبا و منظره کوه، باد، آب زیاد و اقلیم مناسب تشبیه به بهشت		به دلیل وجود بازار و پتانسیل طبیعی محل درباریان و تجار بوده
وجود بازار ادواری	وجود عوارض طبیعی و شیب چوبی بودن پل تجریش و سنگلاخی بودن مسیر	محل مراودات اجتماعی	
	به‌جا ماندن سنگ‌های بزرگ از سیل ۱۳۶۶ و نشستن مردم روی آن‌ها در سال‌های بعد	خود اکتفایی محله و تأمین نیازهای روزمره	
		از بین رفتن بازار به دلیل تغییر نیاز جوانان	
		وجود قشر متدین به دلیل اماکن مذهبی	

جدول ۳. توزیع فراوانی و هنجار شدن شاخص‌ها

مؤلفه‌ها	شریان زندگی								شریان هویتی			شاخص‌ها					
	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	بستر فرهنگی	بستر مذهبی	بستر طبیعی						
پاسخگو ۱	۲	۳/۰۳٪	۴	۵/۱۲٪	۳	۲	۳/۳۳٪	۰	۰	۱	۳/۳۳٪	۱	۲/۷۷٪	۴	۸/۳۳٪	پاسخگو ۱	
پاسخگو ۲	۳	۴/۵۴٪	۳	۳/۸۴٪	۴	۵٪	۳	۵٪	۰	۰	۰	۰	۳	۸/۳۳٪	۲	۴/۱۶٪	پاسخگو ۲
پاسخگو ۳	۲	۳/۰۳٪	۴	۵/۱۲٪	۵	۴	۴٪	۱	۳	۱۰٪	۲	۵/۵۵٪	۱	۲/۰۸٪	۱	۲/۰۸٪	پاسخگو ۳
پاسخگو ۴	۳	۴/۵۴٪	۴	۵/۱۲٪	۳	۳	۵٪	۲	۱	۳/۳۳٪	۱	۲/۷۷٪	۱	۲/۰۸٪	۱	۲/۰۸٪	پاسخگو ۴
پاسخگو ۵	۵	۷/۵۷٪	۵	۶/۴۱٪	۴	۵٪	۲	۳/۳۳٪	۰	۰	۲	۶/۶۶٪	۲	۵/۵۵٪	۳	۶/۲۵٪	پاسخگو ۵
پاسخگو ۶	۴	۶/۰۶٪	۳	۳/۸۴٪	۴	۵٪	۳	۵٪	۰	۰	۱	۳/۳۳٪	۳	۸/۳۳٪	۳	۶/۲۵٪	پاسخگو ۶
پاسخگو ۷	۲	۳/۰۳٪	۴	۵/۱۲٪	۴	۵٪	۴	۶/۶۶٪	۱	۳	۱۰٪	۱	۲/۷۷٪	۲	۴/۱۶٪	پاسخگو ۷	
پاسخگو ۸	۳	۴/۵۴٪	۳	۳/۸۴٪	۴	۵٪	۳	۵٪	۲	۲	۶/۶۶٪	۲	۵/۵۵٪	۴	۸/۳۳٪	پاسخگو ۸	
پاسخگو ۹	۴	۶/۰۶٪	۴	۵/۱۲٪	۵	۲	۳/۳۳٪	۱	۱	۳/۳۳٪	۱	۲/۷۷٪	۳	۶/۲۵٪	۳	۶/۲۵٪	پاسخگو ۹
پاسخگو ۱۰	۵	۷/۵۷٪	۵	۶/۴۱٪	۴	۵٪	۴	۴٪	۱	۱	۳/۳۳٪	۲	۵/۵۵٪	۳	۶/۲۵٪	پاسخگو ۱۰	
پاسخگو ۱۱	۲	۳/۰۳٪	۴	۵/۱۲٪	۵	۴	۴٪	۱	۳	۱۰٪	۲	۵/۵۵٪	۱	۲/۰۸٪	۱	۲/۰۸٪	پاسخگو ۱۱
پاسخگو ۱۲	۳	۴/۵۴٪	۳	۳/۸۴٪	۴	۵٪	۳	۵٪	۲	۲	۶/۶۶٪	۲	۵/۵۵٪	۴	۸/۳۳٪	پاسخگو ۱۲	
پاسخگو ۱۳	۴	۶/۰۶٪	۳	۳/۸۴٪	۴	۵٪	۳	۵٪	۰	۰	۱	۳/۳۳٪	۳	۸/۳۳٪	۳	۶/۲۵٪	پاسخگو ۱۳
پاسخگو ۱۴	۳	۴/۵۴٪	۴	۵/۱۲٪	۳	۳	۵٪	۲	۱	۳/۳۳٪	۱	۲/۷۷٪	۱	۲/۰۸٪	۱	۲/۰۸٪	پاسخگو ۱۴
پاسخگو ۱۵	۵	۷/۵۷٪	۵	۶/۴۱٪	۴	۵٪	۲	۳/۳۳٪	۰	۰	۲	۶/۶۶٪	۲	۵/۵۵٪	۳	۶/۲۵٪	پاسخگو ۱۵
پاسخگو ۱۶	۲	۳/۰۳٪	۴	۵/۱۲٪	۴	۵٪	۴	۴٪	۱	۳	۱۰٪	۱	۲/۷۷٪	۲	۴/۱۶٪	پاسخگو ۱۶	
پاسخگو ۱۷	۲	۳/۰۳٪	۴	۵/۱۲٪	۳	۲	۳/۳۳٪	۰	۰	۱	۳/۳۳٪	۱	۲/۷۷٪	۴	۸/۳۳٪	پاسخگو ۱۷	
پاسخگو ۱۸	۵	۷/۵۷٪	۵	۶/۴۱٪	۴	۵٪	۴	۴٪	۱	۱	۳/۳۳٪	۲	۵/۵۵٪	۳	۶/۲۵٪	پاسخگو ۱۸	
پاسخگو ۱۹	۳	۴/۵۴٪	۳	۳/۸۴٪	۴	۵٪	۳	۵٪	۰	۰	۰	۰	۳	۸/۳۳٪	۲	۴/۱۶٪	پاسخگو ۱۹
پاسخگو ۲۰	۴	۶/۰۶٪	۴	۵/۱۲٪	۵	۲	۳/۳۳٪	۱	۱	۳/۳۳٪	۱	۲/۷۷٪	۳	۶/۲۵٪	۳	۶/۲۵٪	پاسخگو ۲۰
کل واحدهای شمارش شده	۶۶					۶۰		۱۶			۳۶		۴۸			کل واحدهای شمارش شده	
جمع کل			۲۸۴								۱۳۰					جمع کل	
							۴۱۴										

جدول ۴. مقدار بار اطلاعاتی

شاخص‌ها	شریان زندگی				شریان هویتی		
	بستر اقتصادی	بستر اجتماعی	بستر عملکردی	بستر قانونی	بستر تاریخی	بستر طبیعی	بستر فرهنگی
مقدار بار اطلاعاتی (EJ)	۱/۴۹	۱/۲۰	۱۷/۱	۰/۱۱	۱/۱۴	۱/۲۷	۱/۲۵
ضریب اهمیت (WJ)	۰/۱۲	۰/۱۵	۰/۱۱	۰/۱۰	۰/۱۱	۰/۱۳	۰/۱۲
	۰/۴۹			۰/۵۰			

جمع‌بندی داده‌ها

است و در زیر بخش‌های شریان هویتی، بستر طبیعی به‌عنوان مهم‌ترین بخش و بستر تاریخی از اهمیت کمتری برخوردار است. از این رو می‌توان به این نتیجه رسید که فرهنگ و هویت محله تجریش برگرفته از بستر طبیعی آن است. در نهایت به‌منظور جمع‌بندی کدهای به‌دست‌آمده از مدل تئوری تعادل استفاده‌شده است، در این مدل ابتدا کدهای شناسایی‌شده در ارتباط با شریان زندگی و هویتی، به دو گروه مثبت و منفی تحت عنوان نقاط قوت و ضعف تقسیم‌شده‌اند. جدول ۵ جمع‌بندی اطلاعات را نشان می‌دهد.

پس از به دست آوردن مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هرکدام از شریان‌ها در یک جمع‌بندی به این نتیجه رسیدیم که شریان هویتی با ضریب اهمیت ۰/۵ از اهمیت بیشتری نسبت به شریان زندگی برخوردار است و با میزان دقت ۹۹ درصد از ضریب اهمیت را تبیین نمودیم و ۱ درصد از ضریب اهمیت تحت تأثیر عوامل مداخله‌گر است. در زیر بخش‌های شریان زندگی بستر اجتماعی از اهمیت بیشتری برخوردار است درحالی‌که بستر قانونی از اهمیت کمتری برخوردار

جدول ۵. جمع‌بندی داده‌ها

+	قوت	-	ضعف
	وجود مناظر زیبا		وجود ساختمان‌های بلندمرتبه دید به کوه را بسته
	ترکیب ساختار بومی (بازار) و جدید (تندیس)		هجوم ساخت‌وسازهای جدید و کمرنگ شدن بافت سنتی
	وجود فضای تفریحی و رستوران و جذب کوهنوردان و گردشگران		پایین آمدن ارزش زیست‌محیطی به دلیل قطع درختان و تبدیل شدن باغ‌ها به آپارتمان‌ها
	وجود بازار ادواری و محل مراودات اجتماعی		افزایش تراکم ساختمانی به دلیل محدودیت رشد بازار
	وجود کاربری غالب تجاری، اداری و مسکونی باعث جذب سفر		متناسب نبودن عرضه و تقاضا
	وجود امام‌زاده صالح و اعتقاد مردم به امام‌زاده به دلیل اماکن مذهبی		اغتشاش تابلوها و فقدان خوانایی
	خود اکتفایی محله و تأمین نیازهای روزمره		نفوذپذیری پایین کوچه‌ها
	نقش فرا منطقه‌ای بودن بازار		از بین رفتن بازار به دلیل تغییر نیاز جوانان
	افزایش مالکیت خصوصی		محدودیت مالکیت بازار
	وجود قبرستان و تبدیل آن به بیمارستان شهدا		محدودیت جغرافیایی رشد بازار
	اجاره دادن باغ ایجاد منبع درآمد		به دلیل جمعیت زیاد کاهش خدمات گردشگری و هواخوری
	تأثیر خیابان ولیعصر (پهلوی سابق) در مبدأ و مقصد بودن تجریش		افزایش تولید و جذب سفر و وجود ترافیک بالا
	وجود حمل‌ونقل عمومی اتوبوس، مینی‌بوس و تاکسی		وجود پایانه اتوبوس و آلودگی هوا
	خریدن اراضی تاریخی به‌وسیله میراث فرهنگی		-

جدول ۶. جمع‌بندی نهایی با استفاده از تئوری تعادل

عوامل مثبت	پیامدهای منفی	ارائه استراتژی
حمل‌ونقل عمومی	آلودگی هوا	ایجاد پارکینگ در سطح محله
پایانه اتوبوس	آلودگی صوتی	تفکیک مسیر حمل‌ونقل عمومی و شخصی
دسترسی شخصی سواره	ترافیک	جداسازی مناسب سواره و پیاده از طریق زیرگذر، روگذر و ایجاد پیاده راه
وجود بازارهای ادواری	هجوم ساخت‌وسازهای بی‌ضابطه	گسترش شعبه‌های در سراسر شهر
نقش فرا منطقه‌ای بازار	کمرنگ شدن بافت سنتی	به وجود آوردن بورس خاصی از کالاها و تجمیع فروشگاه‌ها با کاربری مشابه در مناطق تعریف‌شده
ترکیب بازار سنتی و جدید	متناسب نبودن عرضه و تقاضا	تعریف فضای مکث و تفریحی
وجود فضاهای تفریحی	محدودیت جغرافیایی رشد بازار	به وجود آوردن سطوح مختلف رفت‌وآمد
پتانسیل جذب گردشگران	افزایش جرم و دزدی	سریع یا تفریحی در پیاده راه
وجود بستر و اعتقادات مذهبی	افزایش بیش‌ازحد جمعیت	ایجاد سازگاری در کاربری‌ها
افزایش یافتن گره‌های رفتاری و جمعی	ناهنجاری‌های اجتماعی	انتظام بخشی به کاربری‌ها
وجود تنوع کاربری‌ها	فقدان خوانایی	به وجود آوردن لایه‌های مختلف کاربری دست‌فروشی
پتانسیل افزایش جذب گردشگر	وجود شلوغی و جمعیت بیش‌ازحد	خرید بناهای تاریخی توسط میراث فرهنگی
وجود کاربری غالب تجاری و	به وجود آمدن گره ترافیکی	ایجاد حریم مناسب برای کاربری‌ها
وجود مناظر طبیعی و رودخانه	وجود امام‌زاده صالح	ایجاد ضوابط و مقررات
وجود باغات	وجود مناظر طبیعی و رودخانه	خریدن اراضی طبیعی توسط منابع طبیعی
	وجود بناهای تاریخی	ایجاد حریم مناسب برای کاربری‌ها
	گسترش ساخت‌وسازها متراکم و بلندمرتبه	ایجاد ضوابط و مقررات
	و گسترش ساخت‌وسازهای بی‌هویت	خریدن اراضی طبیعی توسط منابع طبیعی
	ازدحام جمعیت	ایجاد حریم مناسب برای کاربری‌ها
	گسترش ساخت‌وسازها و از بین رفتن باغات	ایجاد حریم مناسب برای کاربری‌ها

زیست‌محیطی

فرهنگی

جداسازی مناسب پیاده و سواره با استفاده از ایجاد پیاده راه‌های مستقل و استفاده از زیرگذر و روگذر است که باعث کاهش حجم ترافیک می‌شود. دور کردن مکان پایانه اتوبوس از مسیر تردد اصلی عابران پیاده در میدان نیز راه‌حل دیگری است که آلودگی‌ها را کاهش می‌دهد. با استفاده از مدل تئوری تعادل^۷ کلیه کدهای شناسایی شده در ۶ محور اصلی بستر ترافیکی، بستر اقتصادی، بستر اجتماعی، بستر عملکردی، بستر طبیعی و بستر فرهنگی دسته‌بندی شدند. در این (جدول ۶) هر کد با توجه به اثر مثبت یا منفی و نوع رابطه آن‌ها با یکدیگر در ستون مربوطه مقابل هم قرار گرفته و راه‌حل‌ها و راهکارهای پیشنهادی در مقابل آن ارائه شده است.

در گام بعدی با توجه به فرارگیری کدها در منطقه مثبت یا منفی و نوع رابطه مثبت یا منفی که بین آن‌ها برقرار است می‌توان عوامل سازگار و ناسازگار را تشخیص داد. در مدل تئوری تعادل وجود ارتباط مثبت بین دو عامل واقع در دو منطقه مثبت و منفی نشان‌دهنده عدم تعادل است که باید راه‌حلی برای آن یافت. به‌عنوان مثال حمل‌ونقل عمومی و پایانه اتوبوس عامل مثبتی است که به رشد و ارتقا کیفی میدان تجریش کمک می‌کند، آلودگی هوا و آلودگی صوتی و ترافیک ناشی از آن عاملی منفی است که از کیفیت فضای تجریش به‌شدت می‌کاهد. رابطه مثبت موجود بین این دو عامل به معنی عدم تعادل است و باید راه‌حلی برای آن پیدا کرد. یکی از راه‌حل‌های پیشنهادی

نتیجه‌گیری

در این مقاله سعی شد تا خوانشی بر درک تعدادی از ساکنان قدیمی میدان تجریش (۲۰ نفر) به‌عنوان مخاطبان از آن محله صورت گیرد. در این راستا از طریق روش تحقیق کیفی و تئوری زمینه‌ای به شناسایی معیارهای مهم از دیدگاه مخاطبان پرداخته شد. این معیارها در دو بخش کلی شامل شریان هویتی و شریان زندگی است؛ که زیر بخش‌های شریان زندگی شامل بستر اقتصادی، بستر اجتماعی، بستر عملکردی و بستر قانونی است؛ و زیر بخش‌های شریان هویتی شامل بستر تاریخی، بستر طبیعی، بستر مذهبی و بستر فرهنگی است؛ که در مجموع با روش شانون به تجزیه و تحلیل اطلاعات پرداخته شد. نتایج نشان داد که شریان هویتی از اهمیت بیشتری نسبت به شریان زندگی برخوردار است و در زیر بخش‌های شریان هویتی، بستر طبیعی به‌عنوان مهم‌ترین بخش است. از این رو نتایج نشان داد که فرهنگ و هویت محله تجریش برگرفته از بستر طبیعی آن است. در نهایت به‌منظور جمع‌بندی کدهای به‌دست‌آمده از مدل تئوری تعادل استفاده شده است، در این مدل ابتدا کدهای شناسایی شده در ارتباط با شریان زندگی و هویتی، به دو گروه مثبت و منفی تحت عنوان نقاط قوت و ضعف تقسیم شده‌اند و در نهایت به ارائه استراتژی پرداخته شد. نتایج حاصل از تحقیق را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد.

میدان تجریش دارای پتانسیل‌های مثبت و کارآمدی است که آن را به یکی از هسته‌های گردشگری و اقتصادی شهر تهران تبدیل کرده و به آن ویژگی فرا منطقه‌ای داده است. از جمله این قابلیت‌ها می‌توان به وجود بناهای تاریخی مانند امام‌زاده صالح و بازار، آب‌وهوا و موقعیت جغرافیایی مناسب، مرکزیت رفت‌وآمدی و اقتصادی اشاره کرد. به تبع این مرکزیت و هجوم جمعیت مشکلات متعددی از جمله ترافیک سنگین، آلودگی صوتی و هوا، تراکم بیش‌از اندازه ساختمان‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی برای این میدان به وجود آمده است. در این مقاله راه‌حلی پیشنهاد شده است که می‌تواند به اصلاح وضع موجود کمک کند، به‌عنوان مثال ایجاد زیرگذر و روگذر و تفکیک پیاده راه و سواره‌رو برای ایجاد نظم حرکتی و جلوگیری از ترافیک، تشکیل مناطق تعریف شده به‌عنوان بورس کالاهای خاص برای کاهش اغتشاش و بی‌نظمی موجود در فضاهای تجاری، تعریف مناطق خاص برای فضاهای مکث و تفریح به‌منظور انتظام بخشیدن به سیر حرکت و مکث عابران پیاده، انتظام بخشی به کاربری‌های مختلف به‌منظور کاهش اغتشاش عملکردی مثل اختصاص فاصله بین میدان تجریش و قدس به پیاده راه و استفاده از مسیر جایگزین برای وسایل نقلیه، حفظ هویت تاریخی و فرهنگی با ایجاد قوانین و ضوابط ساخت‌وساز و جلوگیری از تخریب فضای سبز و بناهای تاریخی. لازم به ذکر است که

راه‌حل‌های پیشنهادی بسیار مقدماتی بوده و صرفاً به‌منظور نشان‌دادن کارایی روش تحقیق به‌کاررفته در این تحقیق است. بدیهی است ارائه راه‌حل‌های قطعی و تضمین‌شده نیاز به تحقیق مناسب دیگری دارد.

پی‌نوشت‌ها

1. Object
2. Subjective
3. Grounded theory
4. Open coding
5. Axial coding
6. Selective coding
7. Balance theory

فهرست مراجع

۱. آذر، عادل. (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا. *فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء*، ۱۱ (۳۷ و ۳۸)، ۱-۱۸.
۲. پالمر، ریچارد. (۱۳۷۷). *علم هرمنوتیک*. (محمد سعید کاشانی، مترجم). تهران: انتشارات هرمس.
۳. سلطانی، علی. (۱۳۸۹). بررسی تأثیر نیروهای مختلف در شکل‌گیری فضای شهری. *نشریه هویت شهر*، ۵ (۷)، ۱۳۰-۱۲۳.
۴. سعیدی رضوانی، نوید (خستو، مریم). (۱۳۸۹). عوامل مؤثر بر سرزندگی فضاهای شهری، *نشریه هویت شهر*، ۴ (۶)، ۷۴-۶۳.
۵. کالن، گوردون. (۱۳۷۷). *گزیده منظر شهری*، (منوچهر طبیبیان، مترجم). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۶. کریر، راب. (۱۳۷۵). *فضای شهری*. (خسروهاشمی نژاد، مترجم). تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
۷. منصوریان، یزدان. (۱۳۸۶). گراند تئوری چیست و چه کاربردی دارد. *همایش چالش‌های علم اطلاعات*، خرداد. اصفهان: دانشگاه اصفهان.
۸. مهندسان مشاور بافت شهر. (۱۳۸۶). *طرح تفصیلی منطقه ۱ تهران*: معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تهران.
9. Carp, F, & Zawadski, H. (1976). Dimension of urban environmental quality. *Environment and Behaviour*, 8, 239-264
10. Eyles, J. (1990). Objectifying the subjective: the measurement of environmental quality. *Social Indicators*

Research, 22,139-153.

11. Klein, D. A., & Walsh, B. T. (2004). Eating disorders: clinical features and pathophysiology. *Physiol Behave*, 81 (2): 359-74.
12. Shannon, C. E. (1984). A mathematical theory of communication, Bell system technical journal, 27, 106-111.
13. Van poll, R. (1997). *The perceived Quality of the Urban*

Residential Environment. A Multiattribute Evaluation. Phd-thesis, center for Energy and Environment Studies(IVEM), University of Groningen(RuG), The Netherlands.

14. Van poll, R., & Hendrichx, L.(1993). Sources of Annoyance in the urban Residential Area. *Archives of Complex Environmental Studies*, 5, 27-35.

Analysis Quality of Urban Space with an Audience-Oriented Approach

Homa Hedayat, Ph.D., Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Farah Habib*, Professor, Department of Urban Development, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Abstract

Major components of space are form, meaning, and function. If these factors have a similarity to the space environment, space will be more successful and efficient. In other words, physical urban space can be imagined as a text which contains meanings. Readers who read the text can be imagined as the people living there. All of the above mentioned are Hermeneutics science. One of the most important theories of this approach is related to Georg Gadamer that the present study has been based on it. In his opinion, the aim of Hermeneutics is the combination of horizons, which means the combination of the interpretative horizon and the text horizon. In urban space, the users of space have a deeper and more accurate understanding of the space that the understanding is very difficult for urban designers to access this information. Urban designers need this information to gain a scientific method that provides the correct information. The purpose of this paper is the use of old citizens' recognition to identify the problems in the urban environment to improve it. It has been tried to use this approach in practical use. In this study, "Tajrish square" has been used as a case study. The method used in this study is the qualitative research method. This means that a researcher interprets phenomena in their natural context and analyses the cognition and interpretation of phenomena in people's views. In this method, the analysis of deep interviews to identify the main issues and its editing has been done in a consistent format. One of the qualitative approaches is grounded theory that includes information gathering, coding (open, axial, selective), and the basis of theory. Tajrish was chosen as the case study because of having a variety of potentials like leisure, tourism, history, religion, and economy. Firstly, ten residents and elders of the Tajrish area were selected as the statistical population for the interview. Similar techniques or flip-flap, different techniques or far out and challenge technique or red flag have been considered to form questions. These three techniques help to find an accurate cognition of Tajrish square. Background, phenomenon, causal factors, action and reaction, intervention factors, and results have been considered to form the questions in grounded theory. After gathering interviews, the analysis of data has been done through coding. Interviews have been done in an accurate way, and after identification of main codes by open coding, the codes arranged by axial coding. After that two major axes are selected by particular coding. These axes include the "life artery" and "identification artery" of Tajrish square. The Life artery includes four main axes (economical, social, functional, and legal context). The Identification artery involves historical, natural, religious, cultural context. After that use context analyses and get the importance of each of them. Furthermore, the Balance theory has been used to collect codes. The main purpose of this research has been divided into two positive and negative groups. In the next step, the kind of relationship and the identification of compatible and incompatible factors lead to presenting guidelines.

Keywords: Audience-centered approach, Balance theory, Grounded theory

* Corresponding Author Email: f.habib@srbiau.ac.ir